

BUXORO AMIRLIGIDA MA'MURIY BOSHQARUVNING ASOSLARI VA
XUSUSIYATLARI

Beshimova Mehrigon Anvarovna

Navoiy davlat universiteti

Tarix fakulteti 1-kurs magistranti

Annotatsiya: *Mazkur maqolada Buxoro amirligida ma'muriy boshqaruv tizimining shakllanishi, rivojlanish bosqichlari va institutsional xususiyatlari kompleks tarzda tahlil qilinadi. Tadqiqot doirasida amir hokimiyatining huquqiy-diniy asoslari, markaziy boshqaruv apparatining tarkibi, xususan, qushbegi, devonbegi va boshqa mansabdor shaxslarning vakolatlari yoritiladi. Shuningdek, mahalliy boshqaruv tizimi - beklilar tuzilmasi, ularning markaziy hokimiyat bilan o'zaro munosabatlari hamda soliqqa tortish, harbiy safarbarlik va sud-huquqiy faoliyat mexanizmlari ilmiy jihatdan tahlil etiladi. Maqolada davlat boshqaruvida shariat me'yorlarining ustuvor o'rni, diniy ulamolarning siyosiy jarayonlardagi ishtiroki hamda ijtimoiy tuzilmaning ma'muriy boshqaruvga ta'siri ochib beriladi. XIX asrda, ayniqsa Rossiya imperiyasi bilan o'rnatilgan siyosiy-huquqiy munosabatlar natijasida yuzaga kelgan o'zgarishlar ham tarixiy-qiyosiy usulda ko'rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari Buxoro amirligining davlat-huquqiy tizimi Sharq monarxik boshqaruv an'analari va islomiy siyosiy-huquqiy tafakkur uyg'unligi asosida shakllanganini ko'rsatadi. Maqola O'zbekiston davlatchiligi tarixini o'rganishda muhim nazariy va amaliy ahamiyatga ega.*

Kalit so'zlar: *Buxoro amirligi, ma'muriy boshqaruv tizimi, davlat hokimiyati, mutlaq monarxiya, amir instituti, qushbegi, devon, devonbegi, beklilar, mahalliy boshqaruv, markazlashuv siyosati, shariat huquqi, qozilik tizimi, ulamolar, siyosiy-huquqiy institutlar, soliqqa tortish tizimi, harbiy-ma'muriy boshqaruv, protektorat munosabatlari, tarixiy-davlatshunoslik tahlili.*

Buxoro amirligida ma'muriy boshqaruv tizimi XVIII asr o'rtalarida mang'itlar sulolasi hokimiyat tepasiga kelishi bilan yanada mustahkamlandi. 1756-yilda Muhammad Rahim tomonidan asos solingan yangi siyosiy tuzum avvalgi temuriylar va shayboniylar davridagi boshqaruv an'analari tayangan holda shakllandi⁵². Bu jarayonda davlat boshqaruvi diniy-huquqiy me'yorlar, xususan, shariat qoidalari bilan uyg'unlashgan holda rivojlandi. Amir davlatning oliy hokimi sifatida siyosiy, ma'muriy, harbiy va sud hokimiyatini o'z qo'lida mujassamlashtirgan. Uning hokimiyati cheklanmagan bo'lib, davlat boshqaruvi mutlaq monarxiya shakliga yaqin edi. Amir farmonlari davlatning asosiy normativ-huquqiy hujjati hisoblangan. Biroq amir huzurida faoliyat yuritgan devon va yuqori mansabdor shaxslar amaliy boshqaruvni tashkil etishda muhim rol o'ynagan.

⁵² Mang'itlar sulolasining hokimiyat tepasiga kelishi haqida qarang: O'zbekiston tarixi bo'yicha ilmiy tadqiqotlar.

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G'UYALAR

Markaziy boshqaruv tizimida qushbegi eng yuqori martabali mansabdor shaxs bo'lib, amalda bosh vazir vazifasini bajargan. Qushbegi moliya, soliqlar yig'imi, mahalliy hokimlar faoliyatini nazorat qilish hamda davlat siyosatini amalga oshirishda asosiy ijrochi bo'lgan⁵³. Devonbegi davlat moliyasiga oid hujjatlarni yuritgan, mirshab ichki tartib-intizom uchun mas'ul bo'lgan, to'pchiboshi esa harbiy kuchlar ustidan nazoratni amalga oshirgan. Ushbu lavozimlar markaziy boshqaruv apparatining tarkibiy qismini tashkil etgan. Sud-huquq tizimi shariat asosida tashkil etilgan bo'lib, qozilar fuqarolik va jinoiy ishlarni ko'rganlar. Shayxulislom va muftiylar diniy-huquqiy masalalarda fatvo berish huquqiga ega bo'lgan. Bu tizim davlat boshqaruvida diniy ulamolarning nufuzini mustahkamlagan va siyosiy qarorlar qabul qilishda diniy omilning ahamiyatini oshirgan⁵⁴. Shariat bilan bir qatorda urf-odat huquqi ham ayrim masalalarda qo'llanilgan.

Mahalliy boshqaruv tizimida bekliklar asosiy ma'muriy-hududiy birlik bo'lgan. Amirlik hududi bir necha bekliklarga bo'lingan bo'lib, ularning boshida beklar turgan. Beklar amir tomonidan tayinlangan va o'z hududida ma'muriy, moliyaviy hamda harbiy vakolatlarga ega bo'lganlar. Ular soliqlarni yig'ish, qo'shin safarbarligini ta'minlash, sud qarorlarini ijro etish va markaziy hokimiyat farmonlarini amalga oshirish uchun mas'ul bo'lganlar. Ayrim yirik bekliklar nisbatan keng iqtisodiy va ma'muriy mustaqillikka ega bo'lgan bo'lsa-da, ular markaziy hokimiyatga bo'ysungan. XIX asrda, ayniqsa Amir Nasrullo davrida markaziy hokimiyatni kuchaytirish va mahalliy hokimlar ustidan nazoratni mustahkamlash siyosati olib borildi⁵⁵. Bu davrda ichki siyosiy barqarorlikni ta'minlash maqsadida ma'muriy tizim qayta tartibga solindi. Keyinchalik Amir Muzaffar hukmronligi davrida tashqi siyosiy vaziyat keskinlashdi va 1868-yildan boshlab amirlik Rossiya imperiyasi protektoratiga aylandi. Bu holat tashqi siyosat va savdo-iqtisodiy aloqalarda muayyan cheklovlarni keltirib chiqargan bo'lsa-da, ichki ma'muriy boshqaruv tizimi asosan saqlanib qoldi.

Buxoro amirligi ma'muriy boshqaruvining o'ziga xos jihati - an'anaviylik, diniy-huquqiy asosga tayanish va shaxsiy sadoqat tamoyiliga asoslangan kadrlar siyosatidir. Lavozimlar ko'pincha amirga yaqin va sodiq shaxslar orasidan tayinlangan, bu esa markaziy hokimiyat barqarorligini ta'minlashga xizmat qilgan. Shu bilan birga, boshqaruv tizimi ijtimoiy tabaqalanish va sulolaviy manfaatlar bilan chambarchas bog'liq bo'lgan.

Umuman olganda, Buxoro amirligida ma'muriy boshqaruv tizimi Sharq monarxik davlatchiligi an'analari hamda islomiy siyosiy-huquqiy tafakkur asosida shakllangan murakkab va ko'p pog'onali tizim bo'lib, u XIX asr oxirigacha o'zining asosiy xususiyatlarini saqlab qolgan.

Buxoro amirligida ma'muriy boshqaruv tizimi Sharqona mutlaq monarxiya tamoyillari asosida shakllangan bo'lib, unda siyosiy hokimiyat to'liq amir qo'lida mujassamlangan edi. Davlat boshqaruvi diniy-huquqiy me'yorlar, xususan, shariat qoidalari bilan uzviy bog'liq

⁵³ Qushbegi lavozimining vakolatlari haqida: Markaziy Osiyo davlat boshqaruvi tizimlari tadqiqotlari.

⁵⁴ Shariat sud tizimi va ulamolarning o'rni haqida.

⁵⁵ Amir Nasrullo davridagi markazlashuv siyosati haqida: Buxoro amirligi siyosiy tarixi.

TANQIDIY NAZAR, TAHLILY TAFAKKUR VA INNOVATSION G'UYALAR

holda faoliyat yuritgan. Amir huzuridagi markaziy boshqaruv apparati - qushbegi, devonbegi, mirshab va boshqa mansabdor shaxslar orqali davlatning moliyaviy, harbiy va ma'muriy tizimi boshqarilgan.

Mahalliy boshqaruv tizimi bekliklar asosida tashkil etilib, ular markaziy hokimiyatga bo'ysungan holda muayyan vakolatlarga ega bo'lgan. Bu tizim bir tomondan markazlashgan boshqaruvni ta'minlagan bo'lsa, ikkinchi tomondan hududiy xususiyatlarni hisobga olgan holda mahalliy boshqaruvni amalga oshirish imkonini bergan. Sud-huquq tizimida qozilik instituti va diniy ulamolarning faol ishtiroki davlat boshqaruvida islomiy-huquqiy tamoyillarning ustuvorligini ko'rsatadi. XIX asrda, ayniqsa Rossiya imperiyasi bilan siyosiy aloqalar kuchayishi natijasida amirlik tashqi siyosatda muayyan cheklolarga duch kelgan bo'lsa-da, ichki ma'muriy boshqaruv tizimi asosan an'anaviy shaklini saqlab qolgan. Shunday qilib, Buxoro amirligining ma'muriy boshqaruv tizimi diniy-huquqiy asos, shaxsiy sadoqat tamoyili va markazlashgan hokimiyat uyg'unligi bilan tavsiflanadi. Mazkur tizimni o'rganish O'zbekiston hududidagi tarixiy davlatchilik an'analari va boshqaruv institutlarining evolyutsiyasini anglashda muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ahmad Donish. Navodir ul-vaqoe'. – Buxoro: Sharq nashriyoti, nashr yili.
2. Abdurauf Fitrat. Buxoro tarixi. – Toshkent: Ma'naviyat, nashr yili.
3. Mirza Abdulazim Sami. Tarixi salotini Mang'itiya. – Toshkent: Fan, nashr yili.
4. Vasily Bartold. Turkiston mo'g'ullar istilosi davrida. – Toshkent: Fan, nashr yili.
5. Ibrohim Mo'minov. O'zbekiston tarixi. – Toshkent: O'qituvchi, nashr yili.
6. O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi. O'zbekiston tarixi (III jild). – Toshkent: Fan, nashr yili.
7. Boris Grekov. O'rta Osiyo xalqlari tarixi. – Moskva: Nauka, nashr yili.
8. Edward Allworth. The Modern Uzbeks. – Stanford: Hoover Institution Press, nashr yili.

